

A CSALÁDI TUDATTALAN TRANSZGENERÁCIÓS HATÁSAI*

Klinikai és elméleti vonatkozások

Füzesséry Éva

Egy előzetes kérdés

Mielőtt hozzákezdenénk a családi tudattalan hatásainak feltárásához, mégpedig a gyermek létnehezségein keresztül figyelembe kell vennünk egy előzetes problémáit, mely a pszichoanalízis gyermekekkel kapcsolatos specifikus beavatkozásával függ össze, anélkül azonban, hogy az ügynevezett „gyermekpszichoanalízist” az analízis külön ágának tekintenénk. De ha mégis van az analízisnek egy specifikus, gyermekekkel kapcsolatos vonatkozása; akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy miről is van szó.

A felnőtteknél a pszichoanalitikus munka olyan folyamatból áll, amely előbb „fölfejti”, majd újraszövi az egyén történetét, lehetőséget adva eközben az elfojtások feloldódására, sőt esetleges eredetileg kizárt tartalmak integrálására, hogy ezáltal az ember új jelenlétet alapozhasson meg a világban. Vajon ugyanerről van-e szó a gyermeknél is? Hiszen a gyermek saját története kialakulásának korszakát éli, a szükségszerű elfojtások korát. Mi lehet akkor az analitikus beavatkozás célja a gyermek esetében?

A szubjektum ebben az infáns korban mindenekelőtt szüleitől, szülei szavaitól függő lény. Az ő „diszkurzusa”, szimptomája mintegy a szülei szavaira vagy éppen elhallgatásaira adott válaszként jön létre, legyen ez akaratlagos vagy öntudatlan, a „félreértés” kompromisszuma saját vágya és szülei vágya között. Tehát a gyermek esetében „válaszokról” van szó, mind szülei tudatos beszédére, mind pedig arra, ami tudattalan náluk. Ez ad magyarázatot arra, hogy miért a szülők az elsők, akiknek meglepetést okoznak gyermekük nehezségei és szenvednek tőle.

A pszichoanalitikus, aki gyermekeket is kezel, nem arra összpontosítja figyelmét, hogyan rajzoldódik ki előtte egy véglegesen kialakult neurózis struktúrája, hanem azt vizsgálja, hogyan kapcsolódnak a gyermek szimptomái a szülőkéhez.

A gyermekkel kapcsolatos pszichoanalitikus beavatkozásnak tehát az a célja, hogy lehetővé váljék a szakadás a tudattalan szintjén a gyermek és a

* Az eredetileg franciául készült tanulmányt a szerző folyóiratunk e számában való publikálás céljából fordította magyarra.

szülők diszkurzusa között, és hogy véget vessen annak, hogy a gyermek a szülői tudattalan szintjén lévő tudás megtestesítését szolgálja.

Ez azt feltételezi, hogy az analitikusnak meg kell hallgatnia mind a gyermeket, mind a szülőket, vagyis mindkét félnek rendelkezésére kell állnia. Ebbe a folyamatba nyerünk közelebbi betekintést egy hatéves kislány és családja analitikus kezelésének néhány kiválasztott szakaszán keresztül. Az itt leírt eset egy rendelőintézetben folytatott munkáról számol be (vö. Füzesséry, 1987).

Klinikai aspektusok

Első konzultáció. Nathalie-t édesanyja hozza el a tanítónő tanácsára. A szülők nyugtalanok, mert a kislány idegenekhez egyáltalán nem szól. A családi kereten kívül néma. Az anya a következőket meséli el nekem: ő maga gyermekként ugyanezzel a nehézséggel küszködött. Félt az emberektől, később főleg a férfiaktól. Szülei ugyanis elváltak, amikor hatéves volt. Akárhányszor jött az apja, az anyja mindig kitette a szűrét. Így soha nem volt alkalma az apjával beszélgetni. Amikor még kisiskolás volt anyjának el kellett mennie az iskolába, hogy a tanítás után, amikor a többiek már hazamentek, az ő jelenlétében a kislány felmondhassa a leckét a tanító néninek.

Amikor Nathalie anyja tizenhat éves lett, meghalt az édesanyja. Testvéreivel együtt árvaházba került, mert a családja nem engedte meg, hogy megkeresse az apját. Így Nathalie anyja szemében saját anyja emléke iránti hűtlenség lett volna, ha másokkal, elsősorban saját apjával beszél. Ez a tény kizárásos logikán alapul: „ha őt szereted, engem nemszeretsz”. Nathalie anyja számára lehetetlen volt egyszerre szeretni mindkét szülőjét, s így nem mehetett keresztül az anyjával való strukturáló rivalizáláson. Visszahúzódott tehát egy zárt, kétfős fúzióba. Egy esetleges harmadikhoz való beszéd visszautasítása az anyjának emelt hűség-émlékmű szinonímájává vált.

Anú pedig az G kislányát, Nathalie-t illeti, a gyerek nem beszélt hozzám. Ha valamit - például papírt, ceruzát - akart, az anyja fülébe súgta, hogy az mondja meg nekem. Csak az anyja száján keresztül tudott szólni hozzám.

Miután végighallgattam, amit az anyja a saját gyermekkoráról mesélt, így szóltam Nathalie-hoz:

- Azzal, hogy nem beszélsz a többiekhez, hogy nem szólsz hozzám, kimutatod a mamádnak, hogy mennyire szereted őt és hogy talán félsz attól, hogy fájdalmat okozol neki, ha netán máshoz is szólsz.

A második konzultáción Nathalie -anyja jelenlétében - változatlanul hallgaton virágokat rajzol, a teljes nevét ráírja a rajzra, de aztán áthúzza.

A család hosszú nyári vakáció után jön vissza. Ezúttal mindkét szülő eljött. Nathalie rajzán nyulak (franciául *lapin*) jelennek meg, melyek ettől kezdve rendszeresen visszatérnek majd rajzain.

Megegyezzünk a szülőkkel, hogy lányuk hetente el fog jönni hozzám „beszélni”, ha ilyen némaság esetén egyáltalán lehet beszédről szó. Az apja fogja elkísérni, mert az anyja rendszeresen felügyel egy kisgyermekre, és kizártnak tartja, hogy hetente egyszer szabaddá tudná tenni magát. Megállapítottuk, milyen nehéz lesz ezzel a kislánnyal a dolgunk, aki számára nélkülözhetetlen

az anyja részvétele az analitikus munkában. Az, hogy az anya nem tudja megoldani, hogy elkísérje a lányát találkozásainkra, jól mutatja, milyen nehéz a gyermekének megválnia tőle. Hiszen éppen az anya jelenléte tenné lehetővé, hogy Nathalie büntudat nélkül kapcsolatba lépjen velem. Az anya viszont látszólag elfogadja ugyan, hogy kislánya analitikushoz járjon, hogy ne legyen többé néma a vele való kapcsolaton, az otthonán kívül, de távollétével tulajdonképpen bevallja, hogy ezt nem tudja igazán elfogadni.

Vissza kellene-e azonban utasítanunk a családnak, a gyermeknek a terápia lehetőségét csak azért, mert az anya nem tud jönni, s hozzáállása eleve lelakatolja azt, amit maga a konzultáció látszólag megnyitott? Az elutasítás és az anya jelenlétének kategorikus megkövetelése mellett - ez utóbbi valószínűleg csak növelte volna az amúgy is erős ellenállást, esetleg végleges szakadáshoz vezetett volna köztünk - felmerül egy harmadik lehetőség. Az anya visszautasítását úgy fogjuk fel, mintegy ki nem mondott szót, mintegy kérdést, melyet a lánya útján tesz fel a saját fóbiás rettegésével kapcsolatban: mi lesz, ha nem köti többé fuzionális kapcsolat a Másikhoz? (A „Másikat” itt nagy M-mel írjuk, mert erről az eredeti, mindenhatóan hitt Másikról van szó a fuzionális kapcsolatban, az anyától való primer függőség idején, melyből Nathalie anyja még nem tudott kilépni.) Onnan, ahol ő találja magát, nem tudja elképzelni az elválást másképp, mint az eldobottságból származó megnevezhetetlen szenvedést. Ettől pedig éppen saját gyermekkorának traumái következtében fél ennyire, hiszen az eldobott modellje az apja volt.

Mindez már kezdetben megvilágítja, milyen fajta félelmet ébreszthet fel Nathalie az anyjában, mihelyt el szeretne mozdulni a számára kijelölt egyetlen lehetséges helyről, továbbá azt is, milyen óvatossággal kell hozzányúlni egy ilyen fuzionális csomó kezeléséhez, felbontásához.

Egyúttal felmerül az a kérdés, vajon miért húzta át Nathalie a nevét, melyet apjától kapott, ha már egyszer leírta. Mi az, ami az apa oldaláról a tudattalan szintjen az anya fóbiás rettegésével találkozik úgy, hogy lányuk ennek a csapdájába essen?

Íme a kérdések, melyek már kezdetben felhívják, majd irányítják a figyelmünket a kezelés folyamán felbukkanó anyag megnyilvánulása során.

A Nathalie-val és szüleivel való találkozások közül öt jelentős momentumról fogunk beszámolni. Ezek közül is kiemelünk néhány diszkurzus-töredéket, s ezekből fogjuk vezérfonalunkat sodorni.

1. *Erre az alkalomra Nathalie tehát az apjával jön, aki nagyon hallgatag férfi. Ez az első alkalom, hogy Nathalie hajlandó egyedül maradni velem. Rajzol, s nagy meglepetésemre megszólal - hiszen addig hangját se hallatta -, s elmondja, mit rajzolt.*

- A mama, egy kutya, egy nyúlketrec „fifi” nyuszival, aki meg fogja enni a sárgarépát, a kenyeret, a virágot a kertben. A *lapin* (nyúl) és a *le pain* (kenyér) jelentők ezáltal egymás mellett jelennek meg rajzán az anya személyével és egy figyelemreméltó dologgal: a ketreccel, melynek majd később értjük meg a fontosságát, mint egy elhallgatott drámai családi esemény jelentőjét

De egyelőre félretesszük ezeket mint jelentőket, s nem próbálunk mindenáron értelmet adni nekik a kislány világában, még ha ilyen látszólag banálisan jelentkeznek is, a szokásos módon állatokkal, virágokkal benépesített gyermekvilágban.

A túl gyorsan „megértett” és így elkönnyvelt tartalmak gyakran lezárják az utat, melyen messzebbre kellene haladnunk-
Aztán folytatja;

- Ez itt anyukám, aki sétáltatja a kutyát.

- Hol szerelnél lenni a rajzon? - kértem tőle.

- Előbb téged lerajzollak, aztán magamat, ez egy nagy ruha lesz, tehát ez te vagy... Most rajzolok egy pókot, ó... meg fogja enni anyu lábát... itt húzok egy vonalat, s így nem fog tudni teljesen bemenni... (Befeketíti először anyja lábát, majd a pókot is és így szól.) - ó, így a pók nem lát többé, nem is tudja, hol van (aztán rajzol még egy lábat a póknak, mely túlhatol a védővonalon és hozzáteszi.) - ó, betette az. egyik lábát...

Ahogy rajzol, arckifejezése egyfolytában az iszonyodás grimaszait tükrözi, mintha a rémes pók valóban ott lenne. Új lábakat rajzol neki, melyeket újra meg újra befeketít. Végül húz még egy védővonalat, miután az anya lábára tuskéket rajzolt.

- Ezek tuskék, hogy a pók ne egye meg őt, meg ott is van neki - és rajzol valamit az anyja lába közé, mintegy tuskével ellátott péniszt, majd hozzám fordul: - neked is csinállok egyet, így te is fogsz tudni védekezni.

Itt megjegyezhetjük, hogy Nathalie arra a helyre rajzolta a veszélyes pókot, amely eredetileg az ő helye lett volna annak alapján, amit a kérdésemre válaszolt, hogy hol szeretne lenni a rajzon, s hogy az anyának rettegésében ugyanolyan veszélyes szúrós tövisekkel kell védekeznie, mint amilyenek a pók lábai.

De az a hely, mely az övé lenne, és ahol ez a mindent bekebelezni akaró pók található, nem kellemes hely, hiszen a szegény pók a sötétben él, nem lát, és nem is tudja, hol van. Metaforikusan ez a következőt fejezi ki: azért, hogy ne hozza az anyját veszélybe, hogy ne állítsa őt szembe az elválás fekete lyukával, Nathalie-nak nemcsak az anyja iránti ambivalens függőségéből származó normális agresszivitásával kell megküzdenie, hanem egyenesen a tetszhalott helyét kell elfoglalnia anyjával szemben, mert ha a legkisebb életjelet is adná, mellyel a saját individualitásában, mint saját vággyal rendelkező lény jelentkezne, ezáltal az anya fóbiás agresszív védekezését váltaná ki.

2. *Egy napon Nathalie anyjával jön*, mert a gyermek, akire vigyáz, megbetegedett és nem hozták el hozzá. Mivel Nathalie addigra már egyedül is bemerészkedett a szobámba, először aznap is egyedül jön be. Rajzol egy nőt, aki szereti a kutyáit, és pórázon tartja őket. Utána pedig behívja az anyját, hogy megmutassa neki a rajzát. Mihelyt visszajön velem, ismét úgy viselkedik, mint kezdetben: anyja fülébe súg valamit, hogy megint az beszéljen helyette. Úgy tesz, mintha soha nem beszélt volna velem, és megint segítségre lenne szüksége a szavai továbbításához.

Ekkor így szólok Nathalie-hoz:

- Talán azért csinálod ezt, mert nagyon szereted a mamádat és félsz, hogy fájdalmat okozol neki azzal, ha hozzám is szólnál. Amióta velem is beszélsz, még nem voltatok itt együtt, és talán azt hiszed, hogy nem értene egyet azzal, ami itt történt.

Ekkor Nathalie megszólal, és azt mondja, hogy szeretne az anyja jelenlétében rajzolni. Miközben hozzálát, én az anyához intézem szavaimat:

- Látja asszonyom, azzal, ami most történt, Nathalie be akarja önnök

bizonyítani, milyen fontos ön neki, és hogy csak akkor tudja vállalni azt a haladást, ami itt végbemegy benne, ha ezt a mamája is elfogadja. Most ön saját maga is tapasztalhatta, hogy mennyire fontos, sőt nélkülözhetetlen az ön jelenléte itt, ebben a munkában.

Itt utalnék a francia pszichoanalitikusra, Françoise Dolto-ra, aki a családokkal kapcsolatos munkásságáról vált híressé (Dolto, 1977, 1976, 1979). Dolto „Szimbolikus kasztráció” című szemináriumán így fogalmazott (Dolto, 1984):

„A fuzionális kapcsolatot előbb el kell tudni fogadni, s csak miután már elfogadtuk, kezdhetünk hozzá a munkához, hogy szavakba öntődhessen az a főbiás rettegés, mely az elvástól való félelemből ered.”

3. *Nathalie ismét az apjával jön.* Egyedül jön be az irodámba, és szokása szerint rajzolni kezd:

- Ez az öreg néni, aki sír, ez a mamám. A háznak is síró szemei vannak, épp sírnak a szemei. A virágja, a mamám virágja leesett, eltört, a mamám virágja eltört az úton.

Vannak itt mások is, akik sírnak, egy kis öreg néni a mamám mellett, aztán egy másik, aki a ház síró szemein van, s lent még egy. Rajzolok egyet aki nem öreg... téged (egy fejel rajzol, s hozzáteszi:) a fejedben van egy „v”, és egy „a”, meg egy „b”. Végül beletép a papírba: - ezt elhibáztam - mondja.

Kiveszem a kezéből a rajzot, mielőtt kidobná:

-Miért akarod összetépni?

-Mert szomorú, nem szeretem...

- Igen - mondom -, szomorú dolgokról meséltél ebben a rajzban, melyek szíven találnak, mert biztosan fontosak számodra.

Itt megjegyezhetjük, hogy ez alkalommal az elválás, az elvesztés, a gyász szomorúsága bukkan fel. Az embernek az az érzése, hogy ezen a részen nemcsak az tör be, amit a kis Nathalie-nak a saját, még ugyancsak rövid életében és történetében kellene vállalnia, hanem ezen kívül több generációt érintő gyász, veszteségek, drámai elválások a családban, mégpedig, mint ezt később megtudjuk, különösen az anya oldalán, Nathalie-tól a negyedik generációig visszamenőleg.

Ez a súly nehezedik tehát Nathalie életére is, és érthető, hogy össze akarván tépni a rajzát, úgy szeretne tenni, mintha áthúzhatná, kitörölhetné a múltat, sőt meg nem történtté tehetné, hogy megkímélje anyját a szomorúságtól. Még ha tudatosan nem tud is semmit erről a múlttól (mint ahogyan én sem tudtam még, miről van szó), ez a súly az anyja hozzá való viszonya révén mégis ránehezedik.

A kislány ettől a tehertől csak a család történetének kimondásakor és a szülői generáció szintjén végre vállalt gyásznak köszönhetően fog tudni megszabadulni.

Nathalie a rajzán található szereposztás szerint engem „fiatalnak” rajzolt a többi „öreghez” képest, holott az anyja fiatalabb volt nálam. Ezek szerint az öreg-fiatal ellentét nála nem annyira a kort jelent, hanem főleg a múlt-jelen, halál-élet metaforáját. Az „öreg” tehát egyúttal a szomorúságot is magában foglalja. Az én személyem azért „fiatal”, mert a jelent jelképezi, mert nem vagyok benne az ő családi múltjában, s a velem való kapcsolata az ő jelenjét alapozza meg. Engem csak mint egy betűkkel ékesített fejet ábrázol, mivel

azért jön, hogy beszéljen velem, s a rejtélyes betűk segítségével végre kimondjuk, „megírjuk” a család történetét.

4. A következő alkalommal Nathalie ismét az anyjával jön, aki megszervezte, hogy időnként el tudjon szabadulni. Nathalie először kettesben van velem, és újra két nyulat rajzol:

- A hasukban nők vannak, kisbabák vannak.
- A nyulak hasában? Honnan jönnek a kisbabák? Beszéltél már erről az anyukáddal?
- Igen, a mamák hasából, válaszolja, rajzolok egy mamát egy kisbabával a hasában. A kisbaba már kijött, a mama kézen fogja.

Megbeszéljük, hogyan születnek a kisbabák, amiről tehát már hallott, különben megkértem volna az anyát, hogy világosítsa föl a kislányát. Beszélünk a házasságról a nevekről, arról, hogyan adódnak tovább a nevek. Szóba kerül az anyja leánykori neve, de Nathalie nem tudja, mi az. Ekkor azt tanácsolom, hogy kérdezzük meg a mamájától. Nathalie behívja őt, és én kihasználom az alkalmat a családfa elkészítésére. Nathalie ekkor hall először családjának fontos tagjairól, és a múlt olyan eseményeiről, melyek tragikus veszteségeket okoztak a családnak.

Nathalie végighallgatja anyai dédszüleinek történetét, akik pékek voltak, és meghaltak a háború alatt, mert „problémák adódtak a kenyérrel”: valószínűleg nem akarták eladni az ellenségnek a kenyeret, s ez felhívta a figyelmet zsidó származásukra. Az anya úgy tudja, hogy elvitték őket egy táborba, ahonnan soha nem tértek vissza. Ekkor válik világossá számomra, mit is jelképez ez a különös nyúl - *lapin*, mely mindent bekebelezett, a kenyeret (*le pain*), a nőket, a gyerekeket. Ugyanakkor ehhez az elfojtott tartalomhoz visszatérve, innen lehet megszületni is. Tehát a kenyérrel hasonló hangzású nyúl jelentő „hasában” van a családi tragédia titka, mely még a negyedik generációra is rányomta halálos bélyegét, és ebből a halálból kell újrászületni az események feldolgozása révén.

Nathalie anyja nem nagyon ismeri a részleteket; „nem sokat beszéltek erről a családban, inkább felejteni akartak”.

Ami pedig Nathalie anyai nagyszüleit illeti, anyja elbeszéléséből már tudjuk, hogy a kislány nem ismerhette őket: anyai nagyanyja súlyos betegségben még fiatalon meghalt, nagyapjáról még azt sem lehet tudni, hol van.

Apja szüleiéről a kislány megtudja, hogy az az ember, akiről mindig azt hitte, hogy a nagyapja, csak második férje nagyanyjának. Az igazi nagyapáról sohasem beszéltek, száműzték a családból, még a nevét sem ejtették ki.

Ilyen körülmények között hogyan is lehetne Nathalie-nak pontos képe a nevek továbbadásáról és saját helyéről az apai ágba?

Foglaljuk össze a család történetét: anyai ágról a család szörnyű tragédián ment keresztül, a zsidó származás a dédszülők halálát okozta. De oly erős volt a fájdalom, hogy inkább elhallgatták a tragédiát, s így ez az esemény egy elhallgatott, nem kimondott tartalom státuszába lépett.

A következő generáció életét nyilván alapvetően meghatározta ez az esemény, s amikor Nathalie anyjának szülei elváltak, az apát úgy elüldözték, hogy gyermekei még az anya halálakor sem kereshették meg. Hogyan ismerhette volna ez a nő ilyen körülmények között családjá apai ágának történetét? Felmerül a kérdés: vajon a család tudat alatt neki is kiosztotta volna az

„ellenség” címet, melyről tudjuk, milyen halálhozó színezete volt ebben a családban, s így ő fizetett volna mint bűnbak az igazi ellenség bűneiért?

Ami Nathalie apai családját illeti, hangsúlyoznunk kell, hogy ott is megszakadt az apai ág.

5. A következő alkalommal Nathalie édesapjával családjukról és saját apjáról beszéltem a lánya jelenlétében.

Elmondja, hogy mindig csak úgy beszéltek az apjáról, mint rossz apáról. Ezt mi úgy fogalmazhatnánk meg, hogy nyilván így adták tovább neki, mint kislányának, szülei viszálykodását.

Ekkor az apa jelenlétében kiegészítem a családfát Nathalie részére, beírom a szülei házasságát és a gyerekek születését, többek között Nathalie-ét.

Amikor Nathalie egyedül marad velem, így szól:

- Rajzolok egy nőt, aki nem sir, meg egy kislányt, mind a ketten otthon dolgoznak, a papa munkába ment. Az ott a mamám és ez meg én vagyok

Elméleti vonatkozások

Itt megállunk ennek a kezelésnek a leírásában, melyet a szakzsargon „klinikainak” szokott nevezni, és megkíséreljük ezt a praxist elméleti oldalról megvizsgálni.

A „klinikai” anyag elméleti feldolgozása teszi lehetővé az analitikus számára, hogy gyakorlatát újra meg újra hozzáigazítsa annak a páciensnek a sajátosságaihoz, aki éppen beszél hozzá. Ez a munka nélkülözhetetlen. Kiváltképpen, ha figyelembe vesszük, hogy az analízissel szembeni ellenállás, mint igazi akadály, az analitikusnál kereshető. Ebből a szempontból a kúra során történő elméleti feldolgozás elsősorban nem azt a célt szolgálja, hogy új, racionális tudás jöjjön létre, mint „terápiás” eszköz, hanem inkább az analitikusban a kúra folyamán a tudattalan szintjén felmerülő, tehát őt magát érintő tudás lebontására irányul. Ezt a tudást az analizáló érdekében nem vetheti be a terápia folyamatába („analizáló” a lacani terminológiában a páciens neve, mert ő végzi aktívan saját analízisét [Didier-Weill-Füzesséry, 1993]). Aho- gyan azt Lacan a *Le commentaire des Écrits Techniques de Freud* (Lacan, 1975) és *Le Transfert* (Lacan, 1991) című szemináriumában kiemelte, éppen ennek a tudásnak a lebontása az, amely benne azt a „nem-tudási” pontot válthatja ki, ahol a hallott diszkurzus meglepheti őt. Ez teszi lehetővé, hogy valami radikálisan új merülhessen fel az analizáló diszkurzusában: igazsága új töredékének bevallása, számbavétele.

A szubjektum helye a szülői diszkurzusban

Mi történik akkor, amikor egy család a pszichoanalitikushoz fordul egy gyermek problémái kapcsán? Ki az, akinek kérnivalója van? Mi az, amit kérnek?

Ha arra gondolunk, hogy a gyermek helye már születése előtt meg van határozva a szüleinek összefonódott vágyában, akkor rögtön megérthetjük, hogy miért nem könnyű ezekre a kérdésekre válaszolni. De ha a gyermek

helye már világrajötte előtt meg van határozva a szimbolikus rend őt megillető specifikus hálózatában, mint már élőnek kell szembenéznie ezzel a hellyel és beszélő alanyként megvalósítania magát. Ez annyit jelent, hogy ha várták is a szülők vagy esetleg nem, egy bizonyos helyre, az életben csak eltávolodhat ettől a helytől.

Mi az, ami lehetővé teszi számára, hogy elhagyja ezt a helyet? Mivel erről a kérdéstről már részletesen szoltam a „Lacan és az Apa neve” című írásomban (Füzesséry, 1993), itt főként egy klinikai példával szeretném a választ megközelíteni.

Egy négyéves kisfiú nyitja meg előttünk az utat, mely a válaszhoz vezet. Egy napon, amikor eljött hozzám, rajzolás címén szó nélkül majdnem teljesen befedte a papírt sötétbarna színnel. - Mit akartál itt rajzolni?

-Ködöt- válaszolta. Mit lehet kezdeni a köddel? – töprengtem magamban, majd hirtelen felmerült egy kérdés a sötétségből:

- Van-e valaki a ködben? - Legnagyobb csodálkozásomra a következőt válaszolta:

- Igen. Én és az apám.

- És hová mentek ketten ebben a ködben?

- Párizs felé megyünk, (A rendelő és a kisfiú lakhelye a külvárosban volt.)

- Van valaki Párizsban?

- Igen, a nagyapi.

De mivel nem tudta megmondani, milyen nagyapiról van szó, azt ajánlottam neki, hogy beszéljünk a mamájával. Behívta, és az anya elmondta neki, hogy az ő saját apjáról van szó, tehát a kisfiú anyai nagyapjáról.

- És a nagymami? - kérdeztem.

- Nem ismeri őt, mert a szüleim nagyon régen elváltak már. Én az anyámmal maradtam. De amikor férjhez mentem, összevesztünk, anyám messzire költözött és azóta sem láttuk egymást. Tehát a fiam nem ismeri az anyai nagyanyját és nem is beszeltünk róla soha.

Íme így tudta a kisfiú kifejezni a maga módján, hogy apjának köszönhetően nekiindulhat a köd kikémlésére, hogy megnevezhesse azt az elhallgatott konfliktust, mely az előző két generációban, két nő között történt, pontosan az ő születésekor, és hogy megpróbáljon onnan kiszabadulni. Hiszen az anyja, aki oly közel állt saját anyjához, a véglegesként átélt összeveszés miatt nyilván nehezebben engedte kisfiát az önállósodás útjára.

Mielőtt továbbmennénk, nyissunk itt ki egy zárójelet: a sötétbarna formátlan tömeg egy kizárólag a fejlődési fázisokra beállított analitikust talán az anális fázis zsákutcája felé terelhetne volna. Ez, mint racionális elméleti előítélet, lezárta volna azt az utat, melyen messzebb mehetett volna a gyerek és a családja is. Itt például az anyja vágyának való alárendeltség sokkal alapvetőbb függőségben tartotta őt, mint pusztán az ezzel a stádiummal kapcsolatos tisztasági kérdések és azok velejárói, azaz a másik mindennapi gyakorlati igényeitől való függés. Még ha feltételezzük is, hogy a gyereke stádiumnak megfelelő nyelvezetben fejezheti ki mondanivalóját, nem ajánlatos ezeknél mint az „ösztonélet” megnyilvánulásainál lehorgonyozni. Itt, még ha az anális fázishoz tartozó szókinccset akarnánk is e gyereknél felismerni, akkor is legfeljebb úgy értelmezhető a dolog, hogy „Apu segíts, szarban vagyunk!”.

A gyerek szenvedése: egy generációs láncolat szimptomája

Az a kérdés, melyet a gyermek saját szimptomáján keresztül a szüleinek feltesz, nemcsak a szüleihez való kapcsolatára utal, hanem szenvedése kaput nyit az előző generációk történetére is. Ebben a többgenerációs perspektívában kell megpróbálnunk választ adni az előbb feltett kérdésekre, amelyek a gyermek kezelésével kapcsolatosak: Ki kér? Mit kérnek? Ki beszél a gyerek szimptomáján keresztül?

A gyermek díszkurzusa „válasz” a szülőkére, vagy éppen arra, amit soha nem tudtak kimondani, mert képtelenek voltak valamit tudomásul venni: rendszerint több generáció elfojtásaira vagy radikális kizárásaira utal. Az analitikusnak az a feladata, hogy mindezt figyelembe vegye a gyermek esetében, mert csak így tudja megtalálni azt az elfojtott jelentőkből álló képletet, mint a „fekete lyuk” láthatatlan csillagképét, melyre a gyerek szenvedése oda van láncolva. A cél az, hogy ezek a jelentők ezután bekerülhessenek a családon belüli beszéd áramlatába. Másképpen fogalmazva, a kérdés, amelyet az analitikus feltesz magában, a következő: a szülői tudattalan szintjén létező milyen tudásnak felel meg a gyermek szenvedése, s mi az, ami a gyermeket magát a saját átélési szintjén illeti meg?

A lényegbeli nehézség abban áll, hogy a tudattalan nem ismeri a történelmi időt. A tudattalan alany csak a szubjektív átélés nyelvi nyomait hordja magában, s ezek a jelentők feltördelik őt, s vágyát egyúttal a Másik vágyával való öntudatlan azonosulás perspektívájában helyezik el. Érthető tehát, hogy ezek csak akkor nyerhetnek értelmet, ha az analitikus előítéletektől mentes pozíciót foglal el, és ha a racionális gyors megérteni akarás helyett át tudja engedni magát a hallott díszkursusnak addig a pontig, ahol az elfojtott, kizárt tartalom végre felbukkanhat. Ez az egyetlen módja annak, hogy ne szakítson meg idő előtt egy jelentőláncolatot olyan interpretációval, amely meggátolja az alanyt igazságának felfedezésében.

E tényt még jobban megnehezíti az, hogy mindig több generációról van szó, s az elfojtott vagy kizárt események átéléseinek nyelvi anyagát nem mindig maga az alany hordozza, mert az az előző generációban vagy még régebbi szinten rejtőzik.

Fentebb megállapíthattuk, hogyan bontható ki az analízis keretében ez a tömör nyelvi jelekből, azaz jelentőkből álló anyag mint specifikus, több generáción át szövőődő történeti folyamat. Nathalie-nál például tapasztalhattuk, hogy a *lapin* jelentő a mindenhol felbukkanó nyúl formájában a *le pain* (kenyér) jelentőre utalt. A *lapin* jelentette, az állat reprezentációja, mely látszólag fontos helyet foglalt el, lényegében másodrangú volt. A jelentő oldala volt a fontos, mely az alanyt képviselte egy másik jelentő számára: *le pain*. A kenyér mint jelentett, mint egy orális objektum reprezentációja a kislány életében, szintén másodlagos volt. De mint jelentő fontos volt, a „pék” mesterségre utalva, tehát az anya nagyszüleire. Ennél a pontnál nyer végül is értelmet ez a jelentőláncolat a halál dramatikus ábrázolásával: a pékmesterséget gyakorló dédszülők brutálisan elpusztultak a háború alatt.

Ezután felmerül a kérdés: mi lehet az oka, hogy e család esetében a kislány némaságával s a külvilágban való elszigetelődésével az anyai ágban végbement drámák túszerként vergődött? Mi az oka annak, hogy nem tudott kilépni az

anaklitikus kapcsolatból, melyben, mint mindenki, eredetileg a hiány helyét szerette volna az anyjánál betölteni, de amelytől idővel el kellett volna szakadnia?

Elsősorban azt az alapvető tényt kell figyelembe vennünk, hogy az elhallgatott traumák azok, melyek elfojtva rendkívül aktívak maradnak. Mint láttuk, döntő szerepük van a párválasztásnál, betegséget, korai halált okozhatnak. Az anyjánál ez az elfojtása világtól való főbiás elforduláshoz vezetett, s így a családi trauma nem-feldolgozása pszichikai értelemben vérfertőző helyzetet teremtett anya és gyermeke között.

Másodsorban, a két szülő családi történetének ismerete megvilágította, hogy Nathalie anyjánál és apjánál a két tudattalanban rejlő tudás lényeges részében fedte egymást. Hogyan is mondhatott volna akkor ellent az egyik neve (az apáé) a másik (az anya) tudattalanja által átadott, nem feldolgozott fájdalom-örökségnek, hogy a gyerekben életbe léphessen a szubjektum, az eljövendő beszélő alany? Miért nem lehetett a kislány más, mint vigasz, melynek kárpótlást kellene adnia mindazért, amit mint veszteséget az anyja és a családja átélt?

Valóban, a két szülőnél egybeesett az apa figurájával kapcsolatos elfojtás. Mind a két oldalon az elítélt apa kizárása határozta meg életüket, még beszélni sem volt szabad róla, és mindkettőnél ez az apai ággal való szakítást idézte elő. Vajon nem éppen azért választották-e tudat alatt egymást élettársul egy hallgatóságos megegyezésből kiindulva: soha nem beszélni „róluk”, vagyis az apákról... Éppen emiatt volt nehéz Nathalie apja számára a pozitív törvényt képviselő, határt szabó apai azonosuláshoz visszanyúlni, hogy ellent tudjon mondani annak, ami miatt a kislánya a felesége vigasz-objektumaként szerepelt, az anyai ágon történt elhallgatott, s így meggyászolhatatlan drámák miatt. Sőt, az asszony ezekből és az apja elvesztéséből eredő, a külvilággal és a férfikkal kapcsolatos főbiája miatt, már eleve ezért választott öntudatlanul ilyen férfit. Ezért nem tudott életbe lépni az általában a férfi által képviselt kétszeres apai tiltás, mely „a gyermek felé így szól: nem lehetsz az anyának hiányzó fallosz. És az anyának azt mondja: nem tekintheted a gyermekedet, mint falloszt, ami neked hiányzik.” (Georgin, 1983).

Amikor egy házaspár összefonódása a múltjaikat érintő hasonló esemény kizárására épül, akkor rendszerint a gyermekkel kapcsolatos nehézségek borítják fel ezt a látszólagos, tehát törekeny egyensúlyt. Vajon az egyik leggyakoribb szerelmi illúzió, tévelygés, amely egy párt „jóban-rosszban” összeköt, nem éppen valamely harmadikkal szembeni közös, néha a gyűlöletig terjedő visszautasításra épül, melynek a tudattalanba nyúló gyökerei rendszerint teljesen rejtve maradnak?

Ugyanez az elv működik a közösségekben is, amikor is a közösséget összetartó szálak megerősítésére bűnbakot jelölnek ki, mely lehet egy személy, egy néprég, egy faj (Girard, 1982): ennek estek áldozatul Nathalie dédszülei is.

Hogyan fejezhette volna ezt ki jobban Nathalie, mint hogy néma maradt a családján kívül? Így azonosult az egyetlen lehetséges, az anyjának kizárólagos szeretetet biztosító képmással, a vigaszgyerek szerepével, s elkötelezte a szavát, hogy ő sem fog sohasem beszélni „arról”.

Ha Nathalie végül meg tudott szólalni a családon kívül is, ha elkezdte saját életét élni, jól tanulni az iskolában és barátkozni a többiekkel, mindez azért vált lehetségessé, mert anyja meg tudott szólalni, mert valaki végighallgatta

a családi múlt tragédiáját, mely így végre elismerést nyert, s egyúttal az anya és az apa életének töréseiből származó fájdalmak is kifejezésre jutottak. Nathalie tehát elmozdulhatott arról a helyről, ahol az anyja támasza volt, s amivel szemben az apja tehetetlennek érezte magát.

A szülők részvétele tehát ebben a munkában nélkülözhetetlen, mert ők azok, akik a családi történet birtokában vannak, mégha gyakran elő is fordul, hogy mélyre nyúló okaik vannak a felejtésre.

Cserében viszont az analitikus által nekik szentelt figyelem teszi lehetővé a szülők számára, hogy elfogadhassák a gyermekeikben végbement változást, a gyermek önállósodását, és hogy megadják nekik az alkalmat a saját személyes történetük átdolgozására. Mélyebben érintett szülő esetében pedig felmerülhet az az igény, hogy saját maga analízist kezdjen el.

Az egyéni történelmi mítosz mögött: az alanyi struktúra

Befejezésül pedig felmerül egy, az analízis célját érintő kérdés, akár a szóban forgó szülő esetében, akár bárki másnál: elég-e egy trauma megnevezése, az egyéni családi történet kásahegyének átrágása ahhoz, hogy az ember kiléphessen Joyce *Finnegan's Wake*-jének „saját életét élhetetlen töprengő” pozíciójából?

Az egyén történetében lévő traumák, a világtörténelem örvényeiből származó szörnyű tragédiák megnevezése az a radikális alapfeltétel, mely végül is megengedi, hogy kiléphessünk abból az alapvető félreértésből, hogy létezhetett volna vagy létezhetne egy olyan pszichikai objektum, amely vágyunk égő hiányára végleges választ adhatott volna vagy adhatna. A reális veszteségek valódi gyásza mögött merülhet fel ennek a reménynek a végleges meggyászolása az analízis keretében, vagy akár azon kívül, ha az élet erre alkalmat ad. Más szóval úgy fogalmazhatnánk, hogy történetünk viszályai mögött húzódik meg az alanyi struktúra, mely az egyszer s mindenkorai hiány körül kristályosodott ki, s amely azt az életünk végéig fennálló kérdést teszi fel számunkra mint létfeladatot, hogy hogyan boldogulunk vele.

Ennek a kérdésnek a számbavétele nélkül senki nem juthat szóhoz. Legáltalábbis olyan szóhoz, amelyet az ember a saját nevében mondhatna ki úgy, hogy többé ne az előző generációk beszéljenek rajta keresztül anélkül, hogy neki magának sejtelve volna róla.

IRODALOM

- DIDIER-WEILL, ALAIN - FÜZESSÉRY ÉVA, 1993. Lacan és a Francia pszichoanalízis. *Thalassa*. 1994. 2. 72-85.
- DOLTO, FRANÇOISE, 1977, 1978, 1979. Lorsque l'enfant parlait. 3. kötet, Paris: Seuil.
- , 1984. La castration symbolique. In: *Images inconscientes du corps*. Paris: Seuil.
- FÜZESSÉRY ÉVA, 1987. Családvédelem Franciaországban. *Valóság*, március.
- , 1993. Lacan és az „Apa neve”. *Thalassa*. 4.2. 45-61.
- GEORGIN, ROBERT, 1983. *De Lévi-Strauss à Lacan*. Paris: Cistre.
- GIRARD, RENÉ, 1982. *Le bouc émissaire* Paris: Grasset.
- LACAN, JACQUES, 1975. *Commentaires des écrits techniques de Freud*. Paris: Seuil.
- , 1991. *Le transfert*. Paris: Seuil

1. és 2. rajz

